

PRVI IZA PETRARKE.
RECEPCIJSKI I PERCEPCIJSKI PUTOVI
MARULIĆEVE ZBIRKE
IN EPIGRAMMATA PRISCORUM COMMENTARIUS

Gorana Stepanić

UDK: 821.163.42.09-3. Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Gorana Stepanić
Filozofski fakultet
Zagreb
gorana.stepanic@zg.htnet.hr

1. ZBIRKA KOMENTARA

In epigrammata priscorum commentarius (Tumač uz natpise starih) Marulićeva je zbirka komentiranih antičkih natpisa. Ubraja se u autorova manja prozna djela i djela antikvarno-zavičajnog karaktera. Budući da još nije tiskan u cijelosti, ovaj je Marulićev tekst u zadnjih petnaestak godina, otkako postoji institucionalizirano i sustavno proučavanje opusa Marka Marulića, izazvao, usporedimo li ga s drugim tekstovima istog autora, prilično slab interes, a u 15 brojeva zbornika *Colloquia Maruliana Tumaču* su, djelomično ili u potpunosti, posvećena samo tri članka.¹

¹ Darko Novaković, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: MS. ADD. A. 25 u Oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* VI, Split 1997, 5-31; Bratislav Lučin, »CIL X, 190*: prijedlog za Marulića«, *Colloquia Maruliana* VII, Split 1998, str. 54; idem, »Marulićeva ruka na trogirskom kodeksu Petronija (*Codex Parisiensis lat. 7989 olim Traguriensis*)«, *Colloquia Maruliana* XIII, Split 2005, str. 315-322. Tumač je u novije vrijeme predstavljen na međunarodnim znanstvenim skupovima (B. Lučin, *Vetustatis monumenta quę instaurare noua interpretatione aggredior*: Il commentario di Marko Marulić sulle iscrizioni antiche. Kopar, 17. VI. 2004; G. Stepanić, *In epigrammata priscorum commentarius* – a Humanist Way of Contextualizing Classics, Sofija, 5. V. 2006).

Temeljni tekst novijeg interesa za *Tumač*, koji je na stanovit način obnovio interes za Marulićevu epigrafsku zbirku, jest tekst Darka Novakovića iz 1997. u kojem se detaljno razjašnjava filijacija dostupnih rukopisa *Tumača* i njihov odnos prema kasnijim fragmentarnim izdanjima. Tekst je nastao povodom izuzetno značajnog otkrića u novijoj marulologiji – pronalaska dvaju rukopisa u britanskim bibliotekama: oksfordskog rukopisa iz Bodleiane, autografa djela kojim se ovdje bavimo, te glasgowskog prijepisa toga djela i autografa Marulićevih latinskih stihova, do tada nepoznatih.² Novootkrivena je pjesnička zbirka *Glasgowskih stihova* objavljena u prilogu članka, a ubrzo je tiskana u komentiranu izdanju s prijevodom te je, postavši dostupnom, potakla stanovit znanstveni interes i osvojila širu publiku; stihovi škotskog rukopisa uključeni su potom i u izdanje *Marulićevih latinskih stihova*. U sjeni atraktivnih stihova koji su »bacili novo svjetlo« na Marulićevo pjesništvo ostalo je otkriće autografa tako važna teksta kao što je zbirka komentiranih antičkih natpisa.³

In epigrammata priscorum commentarius jedino je Marulićevo djelo koje nije u cijelosti objavljeno.⁴ Nastalo je, prema nekim pretpostavkama, svakako nakon 1503, a najvjerojatnije bliže godini 1510, kada Marulić tiska *Rerum gesta*.⁵

Struktura je djela trojna: nakon proznoga uvoda-posvete Marulićevu prijatelju Dominiku Papaliću slijedi prvi dio natpisa s komentarima, onih koji se nalaze u Rimu (*Romana*, ukupno 36 natpisa), uz prijepis jednog vojničkog testamenta (*Militis cuiusdam testamentum*); zatim slijedi 75 natpisa iz ostatka Italije (*Externa*). Treći dio predstavlja 18 natpisa iz Salone (*Salonis*). Lokalni je blok natpisa i njihovih komentara uveden svojevrsnim proznim predgovorom u kojem je adresat ponovo Papalić. Nakon salonitanskih natpisa slijedi *Peroratio* djela i još 11 natpisa naknadno pronađenih u Saloni (*Salonis postea repertum*).⁶ Raspored natpisa i pripadajućih komentara u autografu vidljiv je iz sljedeće tablice:⁷

² Usp. D. N o v a k o v i ć, o. c.

³ Do otkrića autografa integralni tekst *Komentara* bio nam je poznat iz prijepisa iz Marciane (*Cod. Lat. XIV. 112/4283/*, fol. 259v-272). Osim toga integralnog apografa postoji i glasgowski prijepis; oba su nastala iz autografa, neovisno jedan o drugome (D. N o v a k o v i ć, o. c., str. 8).

⁴ Zahvaljujemo mr. Bratislavu Lučinu na ustupanju prijepisa autografa u digitalnom obliku.

⁵ N o v a k o v i ć, o. c., str. 11. Novaković kao *terminus post quem* uzima 1503, godinu završetka mletačko-turskog rata (1499-1503) na koji se najvjerojatnije aludira u komentaru natpisa br. 125, trinaestog po redu među solinskim natpisima (*Bibliotheca Bodleiana, Ms. Add. A. 25, 57v-58*), u kojem se hvale Papalićeve mladenačka vojna vještina i zasluge u ratu. Tekst ne sugerira koliko je vremena prošlo od završetka rata. Autor svakako atribuirao rukopis *Komentara* Marulićevim zrelim godinama.

⁶ Činjenicu da je Marulićeva rasprava dvaput dovršavana Novaković uzima kao dodatni argument za pomicanje vremenske granice nastanka konačne verzije rukopisa naprijed. V. D. N o v a k o v i ć, o. c., str. 11.

⁷ Tablicu nam je ljubazno ustupio Bratislav Lučin, a preuzeta je iz materijala korištenih na izlaganju na znanstvenom skupu *Istra in zgornji Jadran v zgodnjem Novem veku: umetnostni dialog med obalo in celino (Istria and the Upper Adriatic in the Early Modern*

MARCI MARULI
IN EPIGRAMMATA PRISCORUM COMMENTARIUS
OPĆA STRUKTURA

Dio	Broj natpisa (ne postoji u izvorniku)	Folij rukopisa
M. Maruli ad Dominicum Papalem in epigrammata priscorum commentarius (<i>Predgovor-posveta</i>)		I – IIv
Romana	1-36	IIv – XVIIIv
Militis cuiusdam testamentum	37	XVIIIv – XXI
Externa	38-112	XXI-L
Salonis	(<i>Uvodni tekst</i>)	Lv – LII
	(<i>Solinski natpisi</i>)	113-130
Peroratio		LXIIv – LXIIIv
Salonis postea repertum	131-141	LXIII – LXX

Svaki je od ukupno 141 natpisa popraćen realno-moralističkim komentarom, pri čemu su neki natpisi popraćeni samo realnim komentarom, neki samo moralističkim, neki filološkim, no najčešće se radi o kombinaciji tih triju pristupa epigrafičkoj građi. U strukturi komentara nema naročite sustavnosti; komentator se zadržava na onim pojedinostima koje mu se čine najvažnije u pojedinom slučaju. Nema ni naročite sadržajne dosljednosti, kao ni dosljednosti u stavu: u nekim se komentarima prešućuje pojava kojoj se u drugima posvećuje mnogo prostora.⁸ Neselektivnost u izboru građe za komentar, kao i želja za sveobuhvatnošću komentara tipična je za Marulićev komentar natpisa.⁹ Odijeljeno je, i svakako vrlo važno, pitanje autentičnosti natpisa koje Marulić donosi: komentatorova/

Period: Artistic Exchange Between the Coasts and the Interior), Kopar, Slovenija, 16 - 18 lipanj 2004, u organizaciji koparskog Centra za znanost i istraživanje, Sveučilišta Primorske i Regionalnog muzeja u Koprju. Dijelovi teksta tablice, originalno na talijanskom, prevedeni su na hrvatski i neznatno prilagođeni.

⁸ Usp. komentar uz natpis br. 133 (*Salonis*), u kojem stoji da je supruga prognanog, čovjeka kažnjenog *maxima capitis diminutione*, tj. gubitkom slobode, građanskog prava i obitelji, oduzela sebi i djeci život: oštra osuda samoubojstva potkrijepljena je autoritetom antičkih filozofa (Platona, Plotina [?]), a tek zatim kršćanskom argumentacijom. S druge strane, u komentaru na natpis br. 1, krivotvorenom humanističkom nadgrobnom spomeniku koji je Tarkvinije Kolatin podigao Lukreciji, samoubojstvo se ne osuđuje; dapače, nudi se i moralno objašnjenje za takav postupak.

⁹ Usp. upute koje za pisanje komentara *opsežnog tipa* daje valencijski retoričar Juan Luis Vives (1492-1540): »In *commentariis diffusis* cavendum ne alieno loco accurata fiat, et longa disputatio, neu permisceas disciplinas, velut si scribens in sacras litteras, ad

kompiletorova neselektivnost ogleđa se i u izboru građe: utvrđeno je kako su neki od njih krivotvorine.¹⁰ Pitanja izvornosti natpisa uključenih u Marulićevu zbirku, tipova i strukture komentara morat će, međutim, ostati izvan granica ovoga rada.

2. RECEPCIJA MARULIĆEVE ZBIRKE: PRIREĐIVAČKI PRIORITETI

Recepcija i tiskana divulgacija ovoga djela započinje prvim, parcijalnim izdanjem Marulićevih salonitanskih natpisa koje je priredio povjesničar Ivan Lučić i objavio ih u Mlecima 1673. u opsežnijoj zbirci *Inscriptiones Dalmaticae*.¹¹ Marulićevi natpisi tamo se nalaze zajedno s natpisima koje je pronašao sam Lučić i još neki domaći i talijanski kompilatori. Lučića zanimaju samo i isključivo natpisi, pa ne donosi nijedan Marulićev komentar. Naredno parcijalno izdanje teksta *Tumača* donosi Ivan Kukuljević 1869.¹² Priređeno je na temelju mletačkoga prijepisa koji sadržava integralan tekst *Komentara*. Kukuljević, međutim, ne donosi nijedan tekst natpisa, već samo paratekstove djela: prvi predgovor, naslovljen na Dominika Papalića, koji se nalazi na početku zbirke i 'središnji' predgovor, s istim adresatom, smješten prije solinskog dijela zbirke. Kukuljevića je, čini se, više zanimao lokalpatriotski element zbirke. Sekundarni tekst, oduzmu li se citati Marulićeva teksta, obuhvaća ukupno svega pola stranice. U njemu ustvrđuje kako se *Tumač* sastoji od dvije zbirke natpisa (talijanske i solinske),¹³ te kako je Marulić rimske natpise donio *de visu*, šetajući po Rimu u potrazi za starinama »prvi iza Petrarke«. ¹⁴ Sam tekst *Tumača* pokazuje da Marulić vjerojatno nije sam prepisivao

anxias et verbosas de aliis disciplinis commentationes transeas, quemadmodum de vocibus, de memoria rerum gestarum, de dialectica, de cognitione naturae...« V. Vives, Juan Luis, »Caput XI: Enarrationes et commentarii«, *El arte retórica – De ratione dicendi* (priredila Ana Isabel Camacho), Anthropos, Barcelona 1998, str. 288.

¹⁰ Epigrafske krivotvorine uobičajena su pojava u humanizmu, rezultat »neodoljiva poriva da se slika idealizirane, ali fragmentarno dostupne antike dopuni barem u nekoj pojedinosti« (Novaković, o. c., str. 9). I sam je Marulić fingirao jedan natpis i uključio ga u zbirku: natpis br. 49 (XXVv) (= CIL 190*) »auktoritetom starine« potkrijepio je Marulićev višekratno opetovani motiv o svadljivoj ženi. V. B. Lučić, (1998), str. 54.

¹¹ Izdanje je priređeno prema Lučićevu prijepisu vatikanskog rukopisa koji sadržava samo solinski dio natpisa; Lučićev se prijepis čuva u Marciani.

¹² Ivan Kukuljević Sakcinski, »Marko Marulić i njegova doba«, u: *Pjesme Marka Marulića*, sakupio I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1869 (SPH I), str. I-LXXVII.

¹³ Kukuljević smatra da se radi o dvije nezavisne zbirke komentiranih natpisa: »Izvan ove svoje prve sbirke, sastavi Marulić i drugu sbirku solinskih natpisah, što jih je u društvu s Dminom Papalićem, hodajući po razvalinah i zidinah prastaroga grada Solina prepisivao, te je i ovu sbirku, zajedno s komentarom, pod naslovom 'Inscriptiones Salonitanae antiquae, collectae et illustratae per Marcum Marulum', posvetio rečenomu svomu prijatelju Papaliću osobitim posvetnim pismom, u kojem opisuje zajedno u kratko znamenitost grada Solina i rodnoga svoga grada Splieta«. *Ibid.*, str. LXII-LXIII. Premda ima adresata, predgovor nije epistolaran.

¹⁴ »Bivši on nekome sgodom u Rimu, poče prvi iza Petrarke sabirati one znamenite starorimske nadpise, što su u njegdašnjoj veličanstvenoj stolici svieta kojekuda raztrešeni

natpise: predikat rečenice koja zaključuje rimski blok natpisa i komentara, zaključne rečenice uz komentar uz natpis br. 36 («Hęc sunt, Dominice charissime, que Romę incisis in marmore litteris adhuc extare *memorantur*») sugerira kako je autor uzimao natpise iz izvora.¹⁵ A da i jest sam skupio i prepisao rimske natpise, to svakako nije učinio *prvi iza Petrarke*: između poznate Petrarkine šetnje rimskim razvalinama (*Familiare* VI, 2) i Marulića nastale su brojne humanističke siloge natpisa na tlu Italije: zbirka Poggia Bracciolinija (1380-1459) koji je na Salutacijev nagovor počeo tragati za antičkim natpisima,¹⁶ Cirijska iz Ankone (1391 do oko 1452), Anija iz Viterba (ca. 1432-1502), fra Giovannija Gioconda (ca. 1433-1515).¹⁷ Prve tiskane zbirke natpisa pojavljuju se potkraj 15. stoljeća, isprva u sklopu većih izdanja (Desiderio Spreti, *De amplitudine, eversione et restauratione Urbis Ravennae Libri Tres*, 1489) a tek kasnije samostalno.¹⁸ Na ovoj strani Jadrana i prije Marulića javilo se nekoliko zbirki natpisa, uglavnom lokalnih: postojale su siloge prijatelja i korespondenata Cirijska iz Ankone, zadarskog humanista Jurja Benje (? - oko 1437), Trogirana Petra Cipika (2. pol. 14. st. - 1440) i Dubrovčanina Marina Rastića (početak 15. st. – nakon 1451); istočnojadranskim su se natpisima pozabavili i Labinjanin Marin Marinčić te Mlečanin Marin Sanudo (1466-1536).¹⁹ Ono u čemu Marulić jest možda ne apsolutni pionir, no svakako jedan od prvih autora, jesu sustavni komentari na natpise, koji upravo početkom 16. stoljeća dobivaju na zamahu.²⁰

u nemaru ležali, a kasnije za razjasnjenje povjestnice prebogato gradivo dali.« (istaknula G. S.) *Ibid.*, str. LXI.

¹⁵ Podatak iz komentara Bratislava Lučina na neobjavljen prijepis *Tumača*.

¹⁶ Marko Š p i k i ć, *Humanisti i starine*, FF press, Zagreb, 2006. Usp. *De varietate fortunae liber primus*: »'In hoc laudo', inquit Antonius, 'curam et diligentiam tuam, Poggi, qui ista tum publicorum tum privatorum operum epigrammata, intra urbem et foris quoque multis in locis conquisita atque in parvum volumen coacta literarum studiosis legenda tradidisti.'«, *Ibid.*, str. 274.

¹⁷ Julia L o u g o v a y a - A s t, prema: William S t e n h o u s e, *Reading Inscriptions and Writing Ancient History: Historical Scholarship in the Late Renaissance*. Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement 86. London: Institute of Classical Studies, 2005, u: Bryn Mawr Classical Review 2006.05.36, <http://ccat.sas.upenn.edu/bmcr/2006/2006-05-36.html>, 23.10.2006. V. I: Nikša P e t r i ć, »Iz hrvatske renesansne arheologije«, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 25, 1998, str. 142.

¹⁸ Prvu tiskanu zbirku natpisa objavio je Jacopo Mazzocchi (*Epigrammata antiquae urbis*, Rim 1521); za njim Antonio Agustín (1517-1586) Jean Matal (1510-1597), Peter Apian (1495-1552). Usp. Benjamin A n d e r s o n, *The Writing on the Wall*, u: *The Invention of Antiquity: An exhibition held in the Rare Book Room of the Canaday Library, Bryn Mawr College, 20 September - 17 December 2004*,

<http://www.brynmawr.edu/library/exhibits/antiquity/occupations4.htm>, 23.10.2006.

¹⁹ Usp. P e t r i ć, o. c.; Giuseppe P r a g a, »Un codice marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), vol. 13, str. 211-218; idem, »Ciriaco de Pizzicolli e Marino Resti«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), vol. 13, str. 263-280. Prema Petriću, djela svojih dalmatinskih prethodnika Marulić je »najvjerojatnije poznao« (o. c., str. 149).

²⁰ Već je Pomponije Leto sastavljao komentare na natpise. V. Leonard Eugene B o y l e, *Rome Reborn: the Vatican Library and Renaissance Culture, A Library of Congress Exhibition January 8 - April 30, 1993*, <http://www.loc.gov/exhibits/vatican/arch.html#srctc>, 23.10.2006.

Važnost komentara uz natpise uočio je sljedeći izdavač Marulićeva teksta, Šime Ljubić, koji je objavio salonitanski dio zbirke osam godina nakon Kukuljevićeva teksta, na temelju kompletne Lučićeva prijepisa iz Vatikanske biblioteke, dakle cijeli solinski odsječak *Tumača*, predgovorom, natpisima i komentarima.²¹ Ljubić spominje i svoje prethodnike, Lučića, Kukuljevića i Mommsena, koji je u međuvremenu, 1873, objavio III. tom *CIL*-a s natpisima, među ostalim, iz Ilirika.

Godine 1901. Milivoj Šrepel objavljuje solinski predgovor i pogovor, ispravlja Kukuljevićeve zablude (između ostalog i onu Marulićevoj poziciji *prvog iza Petrarke*) i detaljno popisuje rukopise *Tumača*.²² Same natpise ni njihove komentare ne donosi, što objašnjava na kraju teksta: »Nešto sam obilatije govorio o Marulićevim natpisima, jer je ovo djelo slabo bilo poznato, a više sam dakako isticao moralnu tendenciju nego same natpise poradi toga, da bi slika Marulićeve moralne djelatnosti izašla potpunija.«²³

Tumač je parcijalno objavljen i u novije vrijeme. Bratislav Lučin je 2005. godine u knjizi *Marulićev opis Splita* objavio solinski predgovor upućen Dmini Papaliću, pridodavši prvi put i prijevod predgovora na hrvatski, te detaljno obradivši taj više puta objavljivani tekst, poglavito s aspekta recepcije kulturne povijesti rodnoga grada (Marulićeva, a i vlastita).²⁴

Pregleda li se povijest izdavanja dijelova teksta *Tumača*, lako je ustvrditi kako su priređivači izdanja raznim sastavnicama teksta (natpisi, komentari, paratekstovi) pridavali različitu pozornost. Ako bismo rangirali tri sastavnice prema njihovoj dosadašnjoj popularnosti, ustanovili bismo kako su najmanje pažnje dobili sami komentari, a nešto su bolje od njih prošli solinski natpisi. Za priređivače su najpopularniji tekstovi bili upravo paratekstovi, a naročito oni koji se odnose na lokalnu spomeničku baštinu. Pritom je svakako najvažniji i najviše puta objavljivan uvodni tekst prije solinskih natpisa.

Na ovome mjestu valja postaviti pitanje o razlozima zbog kojih je upravo tekst solinskog predgovora toliko intrigirao priređivače da su svi od Kukuljevića naovamo objavljivali baš taj tekst, a neki od njih i samo taj tekst. Razloge njegove »popularnosti« ne treba predugo tražiti: radi se, prije svega, o tekstu koji svjedoči o lokalnom interesu Marulića-starinara, tekstu koji donosi podatke o slavnoj prošlosti Salone i Splita te opis Dioklecijanove palače Marulićeva doba.²⁵

²¹ Šime L j u b i ć, »Inscriptiones Latinae antiquae Salonis repertae a Marco Marulo collectae et illustratae«, *Rad JAZU* 36 i 37, Zagreb 1876, str. 83-90, 91-102.

²² Milivoj Š r e p e l, »O Maruliću«, *Rad JAZU*, knj. 146, Zagreb 1901, str. 154-220.

²³ *Ibid*, str. 187.

²⁴ Bratislav L u č i n, *Marulićev opis Splita*, Književni krug Split – *Marulianum*, Split 2005.

²⁵ Upravo je to središnja preokupacija najnovijeg izdanja o *Tumaču*. V. B. L u č i n, *o. c.*

3. KOMPARATIVNI PRISTUP: HUMANISTIČKI OKOLIŠ

Ovom se prilikom nećemo baviti zanimljivim sastavnicama solinskog predgovora kao što su opis Palače ili dio teksta u kojem se konzultiraju antički izvori (Strabon, Plinije, Cezar). Lučin se u knjizi *Marulićev opis Splita* detaljno i iscrpno pozabavio tim tematskim aspektima teksta, kao i Marulićevim odnosom prema citiranim antičkim historiografima. Usredotočit ćemo se radije na one segmente ovoga i ostalih dijelova *Tumača* kako bismo ustanovili u kojoj se mjeri dodiruju s tekstovima talijanskih humanista 14. i 15. stoljeća koji su se bavili starinarskim studijama.

Izvor i poticaj za ovakav pristup pružila nam je knjiga Marka Špikića *Humanisti i starine*, djelo čija je matična disciplina povijest umjetnosti a područje interesa zaštita spomenika.²⁶ Špikićev tekst, međutim, interdisciplinarnim pristupom koji se uvelike temelji na proučavanju spisa talijanskih humanista i njihovim odnosom prema antičkom pisanom naslijeđu, preispituje odnos humanista prema arheološkim ostacima Rimskoga Carstva, načine na koje su znanje stečeno iz antičke književnosti usklađivali sa znanjem stečenim na temelju terenskog rada na spomenicima, te zacrtava početke djelatnosti koja se danas naziva zaštitom spomenika kulture.

U nedostatku zakonske regulative koja bi spriječila daljnju devastaciju antičkih ruševina tijekom srednjeg vijeka i ranog novovjekovlja, stanovništvu Rima i ostalih gradova preostalo je da se u očuvanju antičke arhitektonske baštine rukovodi vlastitim osjećajem za starine koji je, pritisnut s jedne strane materijalnim nedaćama (skupoća građevinskog materijala, nedostatak pašnjaka) a, s druge, negativnim odnosom prema poganskom naslijeđu antike, najčešće zakazivao, tako da su se dijelovi spomenika raznosili i ugrađivali u nove građevine; dijelovi antičkog Rima služili su kao pašnjaci.²⁷

Unatoč njihovu divljenju i strahopoštovanju koje su osjećali prema idealiziranoj antičkoj civilizaciji, odnos humanista prema antici, poglavito prema njezinoj poganskoj sastavnici, nije jednoznačan. Opća je tendencija da raniji humanisti jače osjećaju jaz između kršćanske i antičke poganske tradicije, a kasniji humanisti slabije. Petrarca, jedan od pionira humanističkog odnosa prema antičkoj književnosti, u svojem poznatom pismu dominikancu Giovanni Colonna (*Familiare*, VI, 2) osjeća i naglašava dubok jaz između poganske i kršćanske literature i otvoreno sugerira kako valja ostati kršćaninom i kada čitamo antičke autore.²⁸ Antička kultura, pisana i

²⁶ Špikić, Marko, *Humanisti i starine: od Petrarce do Bionda*, FF Press, Zagreb, 2006.

²⁷ Rušenje spomenika i antičkih građevina pokušavalo se spriječiti papinskim proglasima. Razaranje ruševina stavljeno je izvan zakona tek 1462. proglasom Pape Pia II. *Quod antiqua aedificia Urbis... non diruantur*. Usp. Špikić, o. c., str. 144.

²⁸ »Ita enim philosophorum sectas amare et approbare permittimus, si a veritate non abhorrent, si nos a nostro principali proposito non avertunt; quod ubi forte tentaverint, seu ille sit Plato seu Aristoteles seu Varro seu Cicero, libera contumacia contemnuntur omnes atque calcantur. Nulla disputationum argutia, nulla verborum lenitas, nulla nominum nos tangat autoritas: homines fuerunt, quantum humana inquisitione fieri potuit et notitia re-

arhitektonska, divljenja je vrijedna, no poganska religiozna zabluda u Petrarke izaziva gađenje.²⁹

S više ili manje svjetonazorskog otpora prema antičkoj kulturi, rani su humanisti, tijekom 14. i 15. stoljeća, postajali sve glasniji u vezi sa zaštitom antičkih tvornih spomenika. Tipičan diskurz humanističkog teksta o ruiniranom stanju gradova, poglavito Rima, uključuje zdvajanje nad prolaznošću, hvaljenje nekadašnje slave Carstva i Grada, pokudu neprosvijećena stanovništva koje uništava spomenike za vlastite potrebe. Emocionalni angažman humanista u odnosu na poluporušene ostatke antičkih gradova razlikuje ih od nepristranih srednjovjekovnih kroničara.³⁰

Marulić nepravilno balansira između jedne i druge tendencije, pravovjerne kršćanske i tolerantne humanističke, kako u pjesništvu (koje je pod jačim utjecajem antike nego većina njegove proze), tako i u *Tumaču natpisa*. Komentari i paratekstovi *Tumača* sadržavaju više ili manje kršćanskih opaski, kao i više ili manje humanističkih. Završna riječ (*Peroratio*) djela naglašava, primjerice, prolaznost slave i svijeta što su zabilježeni u natpisima i suprotstavlja joj vječnost u kršćanskoj vjeri, a slične su misli prisutne, u većoj ili manjoj mjeri i u ostalim paratekstovima, kao i u nekim komentarima. Marulić, dakako, sa starijim humanistima ne dijeli jedino osjećaj podvojenosti između dviju civilizacija. Iz tekstova starijih humanista preuzeo je i stanovit broj motiva koji se tiču odnosa prema antičkoj materijalnoj baštini, poglavito arhitektonskim i epigrafskim spomenicima. Naime, u *Tumaču uz natpise starih* nalazimo mjesta srodna odlomcima djela talijanskih humanista Francesca Petrarke (1304-1374), Petra Pavla Vergerija Starijeg (1370-1444), te Poggia Bracciolinija (1380-1459). Djela čije ćemo odlomke uspoređivati s Marulićevima jesu Petrarkino pismo Giovanniju Colonna, posveta i prva knjiga Poggiova spisa *O nestalnosti sudbine* te Vergerijeve *Poslanica nepoznatom primatelju* (1398) i *Poslanica Ludovicu degli Alidosi* (1397).

U tekstovima, Marulićevom i talijanskih humanista, odredili smo neke čvrste točke, mjesta motivskog dodira između navedenih autora. Prvo od njih jest šetnja dvojice prijatelja, vezanih prije svega zajedničkim duhovnim ili intelektualnim

rum docti et eloquio clari et naturali ingenio felices, sed supremi et ineffabilis obiecti privatione miserabiles et, ut qui viribus suis fiderent veramque lucem non requirerent, cecorum in morem sepe lapsi, sepe ad lapidem offendentes. ... Vera quidem Dei sapientia Christus est; ut vere philosophemur, Ille nobis in primis amandus atque colendus est.« *Francesco Petrarca ad Iohannem de Columna ordinis predicatorum, non sectas amandas esse sed verum, et de locis insignibus urbis Romae, Ad familiares* VI, 2. Navodimo prema: M. Š p i k i ć, o. c., »Prilog«, str. 192 (Francesco P e t r a r c a, *Le familiari*, [ur. V. Rossi], II, Sansoni, Firenze, 1934).

²⁹ Kako je humanizam napredovao (kronološki i poetički), jaz između antičke i kršćanske literature i civilizacije polako se gubio, pa u šesnaestom i naročito sedamnaestom stoljeću uglavnom ne postoji potreba da se posebno opravdava obnavljanje antičke kulture ili uporaba poganskih elemenata u književnim djelima.

³⁰ M. Š p i k i ć, o. c., str. 113.

interesom, ruševinama antičkoga grada. Petrarca luta po ruševinama Dioklecijanovih termi u Rimu s Giovannijem Colonnom, Poggio s Antoniom Loschijem, Marulić šeće po ostacima Salone s Papalićem:

Marulić, *Tumač*, predgovor solinskim natpisima:³¹

»Hactenus externa tibi interpretatus sum, Dominice Papalis charissime, nunc maiorum nostrorum aperiemus monumenta, quae saepe tecum per salonarum rudera parietinasque vagatus passim iacentia spectavi...« (*Bibliotheca Bodleiana, Ms. Add. A. 25, f. 50v*)³²

Petrarca, pismo Giovanniju Colonna (*Fam*, VI, 2):

»Vagabamur pariter in illa urbe tam magna, quae propter spatium vacua videatur, populum habet immensum; nec in urbe tantum sed circa urbem vagabamur...«³³

»Solebamus ergo, post fatigationem quam nobis immensa urbs ambita pepererat, sepius ad Termas Diocletianas subsistere, nonnumquam vero supra testudinem illius olim magnificentissime domus ascendere, quod et aer salutaris et prospectus liber et silentium ac votiva solitudo nusquam magis. ... Et euntibus per menia fracte urbis et illic seditibus, ruinarum fragmenta sub oculis erant.«³⁴

Poggio Bracciolini, *O nestalnosti sudbine, knjiga prva* (početak):

»Nuper cum pontifex Martinus, paulo antequam diem suum obiret, ab urbe in agrum Tusculanum secessisset valitudinis gratia, nos autem essemus negociis curisque publicis vacui, visebamus saepius deserta urbis, Antonius Luscus vir clarissimus egoque, admirantes animo, ob veterem collapsorum aedificiorum magnitudinem et vastas urbis antiquae ruinas, tum ob tanti imperii ingentem stragem stupendam profecto et deplorandam fortunae varietatem.«³⁵

³¹ Kada nije drukčije naznačeno, tekstove je prevela G. S.

³² »Dosad sam ti, predragi Dmine Papaliću, tumačio tuđe spomenike, a sada ćemo objasniti one naših predaka: njih sam, lutajući često s tobom po kamenim ruševinama i razvalinama Salone, gledao kako posvuda leže...« Preveo B. Lučin, u: B. Lučin, *o. c.*, str. 23.

³³ M. Špikić, *o. c.*, str. 192. »Tumarali smo zajedno po tome gradu, tako velikom da se zbog prostranosti čini praznim, premda je vrlo napučen; i nismo lutali samo gradom već i oko grada.« Prevele Ana Plosnić i G. S.

³⁴ M. Špikić, *o. c.*, str. 200. »Običavali smo, dakle, poslije umora koji bi se rodio nakon što smo obišli veliki grad, počesto zastati kod Dioklecijanovih termi, a kadšto i popeti se na krov onog nekad veličanstvenog zdanja, jer tamo je zrak krepak, pogled slobodan te nigdje veća tišina i blažena osama. ... A kad smo išli po zidinama slomljenog grada i kad smo ondje sjedili, pred očima su nam bili ostaci ruševina.« Prevele Ana Plosnić i G. S.

³⁵ M. Špikić, *o. c.*, str. 270. »Onomad, kad se papa Martin, malo prije no što je preminuo, iz zdravstvenih razloga povukao iz Grada u Tuskulsko polje, a mi bili oslobođeni

Jedan je od najčešćih motiva ovakvih tekstova i nestalnost sudbine i varljivost sreće, koja u konačnici ruši i najmoćnija carstva. Nema pritom većeg i boljeg primjera propadanja od propasti Rimskog Carstva i grada Rima:

Marulić, *Tumač*:

»Sed omnis terrena magnitudo, quum ad summum peruenerit, ut retro cędat, necesse est. Ita Romanorum imperium, quum iam longe lateque diffusum alienis uiribus labefactari nequiuisset, suis ruere coepit.« (*Bibliotheca Bodleiana, Ms. Add. A. 25, 4v, komentar uz 6. natpis*)³⁶

»...uide tandem quanta rerum humanarum mutatio sit, quanta uolumina, uel ludibria potius, nunquam simpliciter indulgentis fortunae. Nihil usquam firmum habetur in terra, nihil stabile, nihil in eodem statu permanens, non urbes, non imperia.« (*Bibliotheca Bodleiana, Ms. Add. A. 25, f. 52, uz 112. natpis*)³⁷

Petar Pavao Vergerije, *Poslanica nepoznatom primatelju*:

»... Roma, quondam orbis caput, nunc nudum nomen et fabula.«³⁸

Poggio Bracciolini, *O nestalnosti sudbine, knjiga prva*:

»Evolvas licet hystorias omnes, omnia scripturarum monumenta pertractes, omnes gestarum rerum annales scruteris: nulla unquam exempla mutationis suae maiora fortuna protulit, quam urbem Romanam pulcherrimam olim ac magnificentissimam omnium, quae aut fuere aut futurae sunt...«³⁹

»Et quidem commutantur regna, transferuntur imperia, desciscunt nationes, populi (varia est enim mens hominum semper nova appetentium) ad fortunae nutum commoventur, ut haud insuetum videatur haec illius arbitrio parere. at vero aedificia haec urbis tum

javnih poslova i briga, počesto smo posjećivali napuštene dijelove grada – Antonio Loschi, preslavni muž, i ja. Divili bismo se starodrevnoj veličini srušenih zgrada i pustim ruševinama drevnoga grada, i čudili kako je silan bio poraz tolikoga carstva, upravo zapanjujuć, i kako je nestalnost sudbine žaljenja vrijedna.«

³⁶ »No sva zemaljska veličina, kada dođe do vrhunca, nužno uzmiče. Tako i Rimsko Carstvo, kad se već bilo na sve strane rasprostrlo te nije moglo pasti pod tuđom silom, počelo se urušavati vlastitom.«

³⁷ »Gledaj kako se mijenja sve ljudsko, kakve promjene trpi ili bolje, izrugivanja sudbine koja nikada jednostavno ne popušta...«

³⁸ M. Š p i k i ć, *o. c.*, str. 218. »Rim, nekoć glavni grad svijeta, a sada golo ime i mit.«

³⁹ M. Š p i k i ć, *o. c.*, str. 270. »I makar prelistao sve povijesti, proučio sve pisane spomenike, istražio sve ljetopise državnih poslova: nikad sudbina nije pružila nijedan bolji primjer vlastite promjenjivosti od grada Rima, nekoć najljepšeg i najveličanstvenijeg od svih koji su bili i koji će biti.«

publica tum privata, quae cum ipsa immortalitate videbantur certatura, partim penitus extincta, partim collapsa atque eversa, relictis admodum paucis, quae priscam magnitudinem servant, supra fortunae vires esse credebantur.«⁴⁰

Marulić, kao i Poggio, mjestimice citira Vergilija kako bi podupro misao o prolaznosti – Marulić Salone, Poggio Rima:

Marulić, *Tumač*, predgovor solinskim natpisima:

»... patrii soli nostri quanta quondam gloria fuit mecum animo reuoluens Vergilianum illud ingemiscendo repetebam: *Fuimus Troes, fuit Illium et ingens gloria Teucrorum*, nunc nulla.«⁴¹

Poggio Bracciolini, *O nestalnosti sudbine*, knjiga prva:

»'O quantum', inquit, 'Poggi, haec Capitolia ab illis distant, quae noster Maro cecinit: *Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis*. Ut quidem is versus merito possit converti: *Aurea quondam, nunc squalida spinetis vepribusque referta*'.«⁴²

Natpisi (i uz njih spomenici) ravnopravni su knjigama kao izvor znanja o starim civilizacijama:

Marulić, *Tumač*, predgovor solinskim natpisima:

»Qualis enim quantaue urbs ista extiterit, quae a Gothis solo equata esse desiit, non modo reliquiae eius testantur, uerum etiam ueteris historiae scriptorum indicat autoritas.«⁴³

Petar Pavao Vergerije, *Poslanica Ludovicu degli Alidosi* (rujan 1397):

»Suo olim iam igne consumptum esset Ilion, nomenque cum memoria abesset in cineres, nisi et Graecis et Latinis auctoribus sustentaretur.«⁴⁴

⁴⁰ M. Š p i k i ć, *o. o. c.*, str. 272. »I doista, na mig sudbine mijenjaju se kraljevstva, carstva prelaze u druge ruke, odmeću se nacije, narodi se pokreću (nestalna je, naime, ljudska ćud, stalno u potrazi za novim), pa se nimalo neobičnim ne čini da se i sve ovo pokorava njezinoj vlasti.«

⁴¹ Verg. *Aen.* 2, 325-6. »... (te sam) razmišljajući kadšto o tome kolika je nekoć bila slava našega očinskog tla, s uzdahom ponavlja one Vergilijeve riječi: 'Mi smo bili Trojanci, i bio je Ilij, i silna teukarska slava' - a sad ništa.« Preveo Bratislav Lučin, u: B. L u č i n, *o. o. c.*, str. 23.

⁴² Verg. *Aen.* 8, 348. M. Š p i k i ć, *o. o. c.*, str. 270. »O, kako se ovaj Kapitolij razlikuje od onoga, Poggio, (15) koji je opjevao naš mili Maron: 'Zlatni se sada, a onda trnjaci su rasli po njemu'. Toliko, da bi se s pravom u stih moglo prenijeti sljedeće: 'Nekoć zlatan, a sada prljav i prekriven trnjem i dračem'.«

⁴³ »Kakav je naime ili kako velik bio taj grad, koji je prestao postojati kada su ga Goti sravnili sa zemljom, ne svjedoče samo njegovi ostatci, nego na to ukazuju i vjerodostojne riječi povjesničara starine.« Preveo B. Lučin, *Ibid.*

⁴⁴ M. Š p i k i ć, *o. o. c.*, str. 204. »Davno bi već u vlastitu ognju bila propala Troja i njezino bi ime iz sjećanja otišlo u pepeo da nije ostalo sačuvano u grčkih i latinskih pisaca.« Prevela A. Plosnić.

Petar Pavao Vergerije, *Poslanica nepoznatom primatelju*:

»Cum enim duo sint quibus extare rerum memoria soleat, libris scilicet atque edificiis, duabus artibus Romani in eorum excidium perniciemque contendunt: pictorum scilicet, qui, ut sudaria peregrinis effingat, utillimos plerunque et qui in orbe unici sunt libros evertunt; item eorum qui fornaces exercent, qui, ne lapides e longiquo vehant, edificia destruunt, uti marmor et vivum lapidem convertant in calcem.«⁴⁵

U talijanskih humanista javlja se i motiv zapuštenih građevina obraslih dračem:

Poggio Bracciolini, *O nestalnosti sudbine*, knjiga prva:

»'In hoc laudo', inquit Antonius, 'curam et diligentiam tuam, Poggi, qui ista tum publicorum tum privatorum operum epigrammata, intra urbem et foris quoque multis in locis conquisita atque in parvum volumen coacta literarum studiosis legenda tradidisti.' 'Utcunque id ceteri accipiant', inquam, 'ad utilitatem certe diligenter omnia, nonnulla vero inter virgulta et rubos latentia ex tenebris eruens ut aliis paterent ad verbum integra expressi, ut si, quod praesaepe vidimus, ea romani everterint, saltem titulorum extet memoria.'«⁴⁶

Poggio Bracciolini, *Ibid.*:

»Forum iure dicendo, ferendis legibus, plebe ad contiones advocanda, celeberrimum urbis locum, et iuxta Comitium, creandis magistratibus insigne, deserta squalent malignitate fortunae, alterum porcorum bubalorumque diversorium, alterum colendis oleribus cultum.«⁴⁷

⁴⁵ M. Špikić, *o. c.*, str. 224. »A budući da se sjećanje na događaje obično čuva u dvome, naime u knjigama i u građevinama, dva su umijeća kojima Rimljani nastoje oko njihove smrti i propasti. Prvo, slikarsko; slikari, naime, kako bi oslikali ubruse za hodočasnike, uništavaju najkorisnije knjige, i to jedine primjerke koji postoje na svijetu. A isto tako i oni koji grade peći: da ne bi dovozili kamenje izdaleka, ruše građevine kako bi mramor i živi kamen pretvorili u vapno. I zato je već najveći broj izvrsnih građevina razrušen i ruši se iz dana u dan.«

⁴⁶ M. Špikić, *o. c.*, str. 274. »'U tom pogledu hvalim tvoju brigu i pomnju, Poggio', reče Antonije, 'jer si potražio te natpise, kako s javnih, tako i s privatnih zgrada, potraživši ih unutar grada i na mnogim mjestima izvan njega, i skupio ih u malen sveščić da ih čitaju proučavatelji pismenosti.' 'Samo da i ostali to prihvate', kažem. 'Sve sam to, dakako, skupio na opću korist; neki od natpisa skrivali su se u grmlju i kupinama, a ja sam ih iskopao iz mraka kako bi bili dostupni i ostalima, i prenio u cijelosti, riječ po riječ – da ostane barem sjećanje na natpise, ako su već, što smo često vidjeli, Rimljani uništili spomenike.'«

⁴⁷ Špikić, *o. c.*, str. 288. »Forum na kojem su se izricale presude, donosili zakoni, sazivao puk na skupove, najpoznatije mjesto u gradu, i odmah pored njega, zgrada Komicija, značajna po tome što su se ondje birali magistrati – oboje zbog nepravde sudbine leži napušteno; jedno je mjesto postalo konačište za prasad i goveda, a drugo je obrađeno kao povrtnjak.«

Petar Pavao Vergerije, *Poslanica nepoznatom primatelju*:

»In muris proximis ad dextram est monumentum ingens, quadrangula pyramis marmoribus crustata, que vulgo Remi sepulchrum dicitur, sed qui litteras marmoribus inscriptas legerunt, id negant, quas nunc difficillimum est legere propter arbusta quae inter marmorum commissuras oborta sunt.«⁴⁸

4. KRAJ I POČETAK

Ovom nam prilikom namjera nije bila ustanoviti kojim se primjercima djela navedenih autora Marulić eventualno služio; takvo bi istraživanje, koje ćemo ostaviti za drugu priliku, premašilo ambiciju ovoga rada. Ipak, valja napomenuti kako je Petrarkina zbirka pisama *Ad familiares* do 1500. tiskana najmanje dvaput (Venecija, 1492. i Basel, 1496), i premda se nijedno Petrarkino djelo ne nalazi na popisu Marulićeve ostavštine, splitski je humanist svakako mogao doći do tako poznate zbirke pisama. Poggiovo djelo *De varietate fortunae* nastajalo je između 1431. i 1448, a tiskano je tek u 18. stoljeću (Pariz, 1723). O njegovoj distribuciji u rukopisima zasad se ne usuđujemo govoriti. Za pisma Petra Pavla Vergerija Starijeg, između ostalog, autora Petrarkina životopisa (*Vita Petrarcae*) ne možemo ustvrditi je li ih Marulić čitao, a ako jest, služio se prijepisima, jer tiskana su tek u 19. stoljeću (Venecija, 1887).⁴⁹

Opći zaključak o tome kako je Marulić bio humanist svjestan posebnosti humanističkog stava prema antičkoj baštini i kako je bio uključen u tokove europskog humanizma, zvuči već trivijalno. Ipak, bit ćemo ga primorani ponoviti: Marulić je očito bio upućen u diskurz humanističke lamentacije nad propašću estetski i intelektualno superiornije antičke kulture, što pokazuje razmjerno velik broj tipičnih motiva na malenu prostoru odabranih dijelova *Tumača starih natpisa*. Zbirka *In epigrammata priscorum commentarius* ne baca novo svjetlo na autorov opus i ne korigira predodžbu koju su znanost i medijska promičba stvorili o *ocu hrvatske književnosti*, no pruža niz indicija o može bitnoj literaturi splitskoga humanista, kao i o stupnju senzibiliziranosti za aktualne humanističke preokupacije očuvanja antičke materijalne baštine.

⁴⁸ Špikić, *o. c.*, str. 224-226. »Na najbližem dijelu zidina, s desne strane, nalazi se golem spomenik, četverokutna piramida obložena mramorom, koja se pučki naziva Removom grobnicom, no oni koji su pročitali natpis uklesan u mramoru to poriču; a sad je izuzetno teško pročitati taj natpis zbog raslinja koje je izraslo na spojevima mramornih ploča.«

⁴⁹ U svojoj je knjižnici splitski autor posjedovao pisma Leonarda Brunija (Leonarda iz Arezza): u nekima od njih Bruni opisuje antičke ruševine, primjerice Riminija (*Epistolarum liber III*, 9).

Salona, razrušen antički grad, žrtva barbara, Maruliću je vlastita, lokalna Troja, a Split novi Rim, nasljednik propale Troje – u umanjenu mjerilu oni predstavljaju porušeni i zapušteni Rim talijanskih autora. *Museum Papalinum*, vrt palače Dmine Papalića u koji je vlasnik donosio natpise koje bi pronašao, funkcionira kao neka vrst improvizirane privatne institucije za zaštitu pisanih i materijalnih spomenika, privatatan humanistički vrt u kojem se štiti slavna lokalna prošlost.

Navedeni tematski blok lamentacije nad ruševinama samo je, dakako, jedan segment autorove humanističke svijesti, koja se u ovome djelu manifestira na mnoštvo načina. Porožnosti teksta *Tumača* na humanističke ideje i motivske blokove svakako pogoduje i žanr komentara, koji, razmjerno slabo definiran, propušta velik broj sadržaja i asocijacija te enciklopedijskih opaski. Jedan je od zadataka koji predstoje u marulologiji istražiti njihove izvore.

LITERATURA

- Kukuljević Sakcinski, Ivan, »Marko Marulić i njegovo doba«, u: *Pjesme Marka Marulića*, sakupio I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1869 (SPH I), str. I-LXXVII.
- Kuzmanić, Mario-Nepo, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Split, Književni krug Split, 1998.
- Lučić, Ivan, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis 1673.
- Lučin, Bratislav, »CIL X, 190*: prijedlog za Marulića«, *Colloquia Maruliana* VII, Split 1998, str. 47-58.
- Lučin, Bratislav, »Marulićeva ruka na trogirskom kodeksu Petronija (*Codex Parisiensis lat. 7989 olim Traguriensis*)«, *Colloquia Maruliana* XIII, Split 2005, str. 315-322.
- Lučin, Bratislav, *Marulićev opis Splita*, Književni krug Split – *Marulianum*, Split 2005.
- Ljubić, Šime, »Inscriptiones Latinae antiquae Salonis repertae a Marco Marulo collectae et illustratae«, *Rad JAZU* 36 i 37, Zagreb 1876, str. 83-90, 91-102.
- Marin, Emilio, »Kasnoantički kontinuitet u srednjovjekovnom Splitu«, *Latina et Graeca* 5 (1975) str. 21-39.
- Marin, Emilio, »Od antike do Marulića (Marulićev rukopis o solinskim natpisima)«, *Živa antika* 27 (1977) 1, str. 205-217.
- Marin, Emilio, »Kasnoantički kontinuitet i renesansa u Dalmaciji (Marulićeva zbirka latinskih naslova)«, *Živa antika* 28 (1978) 1-2, str. 251-257.
- Marin, Emilio, »Civitas splendida Salona«, *Salona Christiana*, Split, Arheološki muzej, 1994, str. 9-104.
- Novaković, Darko, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: MS. ADD. A. 25 u Oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* VI, Split 1997, str. 5-31.

- Petrić, Nikša, »Iz hrvatske renesansne arheologije«, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 25, 1998, str. 139-166.
- Praga, Giuseppe, »Un codice marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), vol. 13, str. 211-218.
- Praga, Giuseppe, »Ciriaco de Pizzicolli e Marino Resti«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), vol. 13, str. 263-280.
- Špikić, Marko, *Humanisti i starine*, FF press, Zagreb, 2006.
- Šrepeš, Milivoj, »O Maruliću«, *Rad JAZU*, knj. 146, Zagreb 1901, str. 154-220.

Gorana Stepanić

FIRST AFTER PETRARCH.

THE RECEPTION AND PERCEPTION PATHS OF MARULIĆ'S
COLLECTION IN *EPIGRAMMATA PRISCORUM COMMENTARIUS*

In epigrammata priscorum commentarius (A commentary on the old inscriptions) created between 1503 and 1510, is a collection of ancient inscriptions complete with commentaries, and is counted among Marulić's small prose works and works of an antiquarian and local-community character. The structure of the work is tripartite: after a prose introduction, or dedication to Marulić's friend Dominik Papalić, comes the first part of the inscriptions with commentaries, those that are to be found in Rome (*Romana*, a total of 36 inscriptions), with the transcript of one military testament (*Militis cuiusdam testamentum*); then comes part two, 75 inscriptions from the rest of Italy (*Externa*). The third part consists of a prose foreword the addressee of which is Papalić again, and 18 inscriptions from Salona (*Salonis*). After the Salona inscriptions comes the *Peroratio* of the work and another 11 inscriptions found subsequently in Salona (*Salonis postea repertum*).

The text of the *Commentary* is the only known Marulić work that has not yet been printed in its entirety, while interest in the Marulić collection of epigraphs was renewed by the paper of Darko Novaković in 1998, written in response to the finding of the autograph of the *Commentary*, explaining in detail the filiation of the accessible manuscripts of the *Commentary* and their relation to later editions. The work was printed in partial editions, from Lucić's (Venice, 1673, just the Salona epigraphs), via Kukuljević's (Zagreb, 1869, only the paratexts), Mommsen's (Berlin, 1873, only the Salona inscriptions), Ljubić's (Zagreb, 1876, the Salona part of the text), Šrepeš's (Zagreb, 1901, the paratexts) to the last, Lučin's (Split, 2005, paratexts). Parts of the text that are most commonly published are the paratexts in the *Commentary* particularly the foreword to the Salona part of the

collection. This is a text that tells of the local interests of Marulić the antiquarian, a text that provides information about the glorious past of Salona and Split, and a description of Diocletian's Palace as it was in Marulić's time.

Apart from these segments and the motives that particularly intrigued previous editors of the text of the *Interpreter*, in the foreword to the Salona part of the collection, there are some particularly interesting sections of motifs that appear in the texts of several Italian Humanists of the 14th and 15th centuries. In the texts of Francesco Petrarca (1304-1374), Pier Paolo Vergerio the Elder (1370-1444) and Poggio Bracciolini (1380-1459) devoted, partially or in whole, to questions of the passing of time and the tragic state of the devastated and abandoned ancient ruins in Rome, there are, as in the Marulić text concerning the Salona ruins, the following motifs: a) the wandering of two Humanist friends around the ruins of an ancient city; b) the vicissitudes of fate, which brings down the mightiest empires; c) the quotation of Virgil's verses to bear out the ideas about the ephemerality of the world; d) inscriptions as source of knowledge about history, quite equal to literature itself; e) the abandoned and weed-covered buildings of the ancients. Salona and Split in a small scale represent the ruined and abandoned Rome of the Italian authors. The coincidence of motifs among the three older Humanist authors and Marulić show the Split author to have been well versed in the modern discourse of the Humanist lament over the downfall of the aesthetically and intellectually superior ancient culture.